

آسیب شناسی وقف

طاهر مهتابی زیناب^(۱)

چکیده:

در این مقاله ابتدا برخی از آسیب‌های وقف که به نوعی باعث گردیده آمار وقف‌ها نسبت به گذشته روند نزولی به خود بگیرد و در جامعه کنونی مردم رغبت کمتری به این مسأله اخروی و مهم داشته باشند و همچنین دلیل سرخوردگی برخی افراد که به نوعی با وقف و موقوفه سر و کار دارند مورد بررسی قرار گرفته است.

نویسنده سعی بر این داشته تا از دو جنبه درونی و بیرونی (درونی به عبارتی درون سازمانی که ارتباط مستقیم با متولی موقوفه دارد و بیرونی مثل عوامل طبیعی یا اعتقادی مردم و وجود دستگاه‌های مشابه و ...) به آسیب شناسی و عوامل یابی اقدام نماید. بدین جهت آسیب‌های وقف را در هفت بند ذیل مورد بحث و کنکاش قرار می‌دهد:

موقوفه خواری، مسایل اقتصادی و اعتقادی مردم، عدم اطلاع رسانی صحیح، عوامل طبیعی (مثل سیل، آتش سوزی، جنگ و غارت‌ها، زلزله و ...)، وجود دستگاه‌های مشابه و هم‌نام (مثل کمیته امداد، بهزیستی، موسسات خیریه و ...)، بی میلی حکومت‌ها و ضعف در امور اعتقادی و قوانین و مقررات دست و پا گیر و عدم اطلاع مردم از این موضوع. در ادامه مقاله راه کارهای تشریح شده برای هر کدام از آسیب‌های طرح شده، تحت دو عنوان بیان احکام وقف و اطلاع رسانی صحیح با فرهنگ سازی و رسانه‌ای کردن موضوع آورده شده است.

کلید واژه‌ها:

وقف، آسیب‌های وقف، موقوفه خواری، احکام وقف، اطلاع رسانی.

مقدمه:

وقف یکی از سنت‌های حسنه‌ای است که از دیر باز مورد اهتمام شارع مختلف بوده و می‌باشد. وقف در ادیان دیگر هم وجود دارد. به طوری که در کشورهای غیر اسلامی و غیر مسلمان نیز موقوفاتی بر مقاصد و نیت‌های مختلف وقف گردیده‌اند، مثلاً دانشگاه بزرگ آکسفورد لندن یکی از دانشگاه‌های مطرح دنیا وقف هست و موقوفات و رقبات زیادی هم دارد و یا املاکی را برای تأمین هزینه‌های ضروری معابد و کلیساها وقف می‌کردند و اداره آن را نوعاً بر عهده کلیساها و کشیشان می‌گذاشتند. در برخی کشورها هم اداره امور موقوفات و املاک وقفی بر عهده وزارتخانه و یا نهادی در حد وزارتخانه می‌باشد و این نشان از اهمیت موضوع و کثرت املاک وقفی می‌باشد. اداره امور موقوفات در ایران به عهده سازمان اوقاف و امور خیریه کشور که رییس سازمان با عنوان سرپرست سازمان و نماینده ولی فقیه که مستقیماً از ناحیه مقام

عظمای ولایت تعیین می‌شود، اداره می‌شود و سازمان علاوه بر اداره امور موقوفات عهده دار امور اماکن مذهبی، امامزادگان و مساجد کشور نیز می‌باشد که این امر نیز طی قانون و مصوبات مجلس شورای اسلامی تصویب و ابلاغ گردیده است.

در دین مبین اسلام که افتخار اولین واقف آن به حضرت محمد مصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ با وقف بساتین السبعه می‌رسد، وقف از ابتدا وجود داشته و مسلمانان به تبعیت از پیامبر عظیم الشان خود و با خیر اندیشی املاک خود را برای مقاصدی چون مساجد، ترویج و تلاوت قرآن کریم، عزاداری سید الشهداء عَلَيْهِمُ السَّلَام و دارو، درمان و آموزش و... که عمدتاً جنبه عمومی دارند، وقف نموده‌اند.

اسلام با طرح مساله وقف و تشویق به صدقات جاریه از یک طرف اختیارات و نظرات مالک را نسبت به ملک خود (حتی سال‌ها پس از مرگش) محترم و نافذ شمرده و از طرفی قدم اساسی را در راه گسترش علم و دانش

و پرورش دانشمندان برداشته و بنای عمران و آبادی شهرها و روستاها و رفاه عموم پایه‌ریزی نموده است.

در طول تاریخ و ادوار مختلف آن موقوفات و وقف دستخوش تحولات بسیاری شده‌اند و به نظر می‌رسد در دورانی موقوفات، فراز و فرودهایی داشتند و این فراز و فرودها بنا به دلایل و عللی بوده است که در این مقاله مختصراً به آسیب شناسی و در ادامه ارایه راه‌کار آن می‌پردازیم:

آسیب‌ها

۱) موقوفه خواری :

یکی از آسیب‌های اصلی بحث موقوفه خواری است. در گذشته دو نوع موقوفه خواری وجود داشته که هر یک به نوعی موجب رکود و سقوط موقوفات در طول ادوار مختلف تاریخی شده‌اند.

اولین نوع موقوفه خواری، دخل و تصرف و تملک نابجا و غیرمشروع درآمد موقوفات و مصرف آن در جهات و مواردی که با نیت و اهداف واقفان

منطبق نبوده، می‌باشد. تصرفاتی این چنینی و حیف و میل‌های خودسرانه و خودخواهانه‌ای که در مورد موقوفات انجام شده، مایه دلسردی انسان‌های خیراندیش و واقفان نیک اندیش شده است.

دومین و مهم‌ترین گونه موقوفه خواری، غضب و تملک اصل موقوفه است که در طول تاریخ به وفور اتفاق افتاده است. از پادشاهان و حکام گرفته تا انسان‌های ذی‌نفع و طبقات مختلف جامعه در فرصت‌های مختلف همچون گرگ‌هایی گرسنه به جان موقوفات افتادند، بردند و خوردند و خورانی‌دند و اسناد و آثار بسیاری از املاک و رقبات وقفی را ناپدید کردند.

در حال حاضر مسأله موقوفه خواری به عنوان یکی از مفاسد اقتصادی است که به آسیب شناسی دقیق نیاز دارد. که متأسفانه تاکنون به طور جدی آسیب شناسی نشده و نقش رسانه‌ها برای تحقق این مهم ضروری است.

سوء استفاده افراد سودجو و منفعت طلب در ادوار مختلف باعث شده

تا حق و حقوق موقوفات به درستی پرداخت نشده و از این بابت زیانها و خسارت‌هایی به منابع مالی و اعتقادی و موارد اقتصادی موقوفات وارد گردیده است.

۲) مسایل اقتصادی و اعتقادی مردم:

بدون تردید سطح اقتصادی دولت‌ها و میزان دارایی مردم در افزایش و کاهش وقف تأثیر زیادی دارند. حکومت‌هایی که در آنها آشوب، هرج و مرج و نابسامانی اقتصادی وجود دارد، طبیعتاً بر وضع اقتصاد و میزان دارایی مردم نیز تأثیرگذار است. اقتصاد از دو جهت، با وقف ارتباط دارد: نخست این که در عدم وجود تأمین اجتماعی، توش و توانی برای وقف‌های آن چنانی نیست و کسی که از عهده هزینه‌های زندگی خود برنیاید، حتی اگر بخواهد، قادر به حضور در این عرصه نیست. بنابراین هر جا و هر زمان که اقتصاد عمومی حکومتی رونق داشته باشد، مردم توان بیشتری برای وقف اموال خود دارند.

اقتصاد از راه دیگری نیز بر وقف اثر می‌گذارد و آن، تأثیر در انگیزه‌هاست. به سخن دیگر، افزون بر آن که توانمندی مردم برای وقف، وابسته به رونق اقتصادی است، انگیزه‌مندی آنان نیز زیر نفوذ همین عامل است. مسأله اعتقادی نیز از عمده دلایل برای وقف هست چرا که وقف برای مقاصد و نیت‌های مختلف اعتقادی و مذهبی انجام می‌گیرد و چنانچه فردی اعتقادی به امور مذهبی و دینی نداشته باشد، این امر برای وی بی‌معنی خواهد بود.

۳) عدم اطلاع رسانی صحیح :

عدم اطلاع رسانی صحیح را می‌توان در موارد ذیل برشمرد:

الف) شناخته شده نبودن وقف

شناخته شده نبودن مأموریت‌ها و اهداف و عملکرد موقوفات و وقف در نزد افکار عمومی یکی از آسیب‌های جدی وقف است. چنانچه از اهداف و مأموریت‌های اصلی وقف در مقدمه بحث شد، وقف برای تأمین عدالت اجتماعی است و خیلی از واقفان

نیک اندیش نیت‌های بسیار خوب برای این منظورها دارند برای تأمین آموزش، بهداشت، رفاه و ... بوده است لذا باید این امر مهم و این مأموریت خطیر توسط متولیان امر به اطلاع عموم برسد چرا که در اثر سهل‌انگاری در این خصوص خیلی از مردم به دلیل عدم اطلاع رسانی، دید منفی به متولیان، موقوفات و وقف دارند. الحمدلله سیاست‌های خبری و اطلاع رسانی سازمان اوقاف به تناوب در سال‌های گذشته دچار تغییر و تحولات بسیاری بوده و اطلاع رسانی مطلوبی صورت می‌گیرد.

ب) عدم بیان احکام وقف:

علی‌رغم این که بعد مذهبی و شرعی وقف با توجه به نیت موقوفات نسبت به سایر ابعاد آن وسعت و دامنه بیشتری دارد، در طول سالیان گذشته متأسفانه آن گونه که باید و شاید احکام شرعی وقف و آثار و برکات و ابعاد مختلف آن که در شرع مقدس به آن تأکید شده، مورد پردازش و تبلیغ قرار نگرفته و اغلب مردم با مسایل شرعی

وقف که عمده بعد وقف را شامل می‌شود، آشنایی کافی ندارند و برای تبیین و توجیه شرعی مردم، لازم است جلسات توجیهی مستمر و آموزش‌های لازم با ائمه جمعه و جماعت سراسر کشور در این زمینه داده شود تا نسبت به اطلاع رسانی و تبیین موضوع در نزد افکار عمومی اقدام گردد.

ج) نبود بانک اطلاعاتی برای اطلاع رسانی به مردم

در این عصر کامل ارتباطی متأسفانه سازمان اوقاف که متولی اصلی موقوفات و وقف‌ها است، اقدامی برای ایجاد یک بانک اطلاعاتی که دارای پوشش همگانی باشد و بتواند به مردم اطلاع رسانی نماید نداشته است و این از عمده‌ترین دلایل و آسیب‌های موقوفه است که به مردم از نحوه عملکرد و مأموریت وقف و موقوفه اطلاع رسانی کافی نشده است. لذا سازمان اوقاف به عنوان متولی امر موقوفات و وقف به شدت نیازمند چندین بانک اطلاعاتی مهم و اساسی است. بانک موقوفات و وقف از هر حیث در این برهه زمانی

جایگاهش مشخص است.

د) عدم اجرای دقیق نیت واقفین

در برخی موارد با توجه به عدم اطلاع کاربر و ناخوانا بودن و دشواری متن های وقفنامه ها نیت واقفین نیک اندیش به درستی عمل نمی شد و در برخی موارد هم به دلیل سهل انگاری و کم کاری متولی و یا عدم اطلاع کافی و وافی از متون وقفنامه به نیت واقفین به درستی عمل نمی شود که اخیرا سازمان اوقاف و امور خیریه اقدام اساسی در ایجاد سامانه اطلاعات موقوفات و بقاع متبرکه کل کشور نموده و این امر تحولی عظیم در امور موقوفات به وجود آورده و همچنین باعث گردیده کل وقفنامه ها حداقل یک بار مطالعه دقیق شده و نیت واقفان خیر اندیش بازبینی و بازخوانی شود و این امر باعث می شود تمامی نیت های مندرج در متون وقفنامه ها استخراج و عمل به آنها آسان و سهل گردد.

۴) عوامل طبیعی (مثل سیل، آتش سوزی، جنگ و غارت ها و زلزله و ...)

عوامل طبیعی مثل سیل و زلزله در از بین بردن موقوفات نقش دارد، در مسیر سیل و رودخانه ها قرار گرفتن برخی موقوفات و از بین رفتن برخی دیگر از موقوفات در اثر زلزله باعث حذف تدریجی موقوفات گردیده است و عوامل دیگری مثل جنگ ها و غارت ها و آتش سوزی عواملی هستند که باعث از بین رفتن وقفنامه ها و مدارک مربوط به موقوفات گردیده و این امر سبب حذف آن ها و سوء استفاده افراد فرصت طلب و سودجو گردیده است.

۵) وجود دستگاه های مشابه و هم نام (مثل کمیته امداد، بهزیستی، موسسات خیریه و ...)

یکی دیگر از دلایلی که باعث کاهش تعداد موقوفات و وقف در جامعه کنونی علی الخصوص بعد از انقلاب گردیده وجود دستگاه های مشابه و هم نامی مثل کمیته امداد، بهزیستی، موسسات خیریه و حتی آموزش و پرورش می باشد. در مقایسه ای مختصر از میزان اهدایی ها و موقوفات و مشارکت مردم در امور عام المنفعه در تمامی دستگاه های

مرتبط با امور خیریه رشد قابل ملاحظه و توجهی نسبت به سایر ادوار تاریخ داشته‌اند و تعداد موقوفات نیز نسبت رشدی خوبی دارند.

۶) بی‌مبالاتی حکومت‌ها و ضعف در امور اعتقادی مردم

بی‌مبالاتی حکومت‌ها و ضعف در امور اعتقادی مردم یکی دیگر از علل است چرا که وقف با ایمان راسخ به خدا و آخرت، ارتباط تنگاتنگی دارد و مردمی که به جهان آخرت ایمان نداشته باشند، مشکل است به واگذاری اموال به دیگران و نیازمندان بدون هیچ چشم‌داشتی تن بدهند. به ویژه دیگران و نیازمندی که به چشم خود نمی‌بینند تا بر اثر تحریک احساسات و سرریز عواطف، به کمک آنان بشتابند؛ زیرا سود و فایده وقف، بیشتر برای آیندگان است که هنوز نیامده‌اند و چشم واقف آنان را ندیده و درک نکرده است و هیچ تصویری از آنان ندارد. اما آنان که در ورای این جهان مادی، به جهانی دیگر نیز عقیده دارند، می‌کوشند آخرت را

نیز برای خود آباد کنند و صدقات جاریه داشته باشند. بی‌شک، جامعه‌ای که از ایمان تهی است، از وقف و انفاق هم در آن خبر چندانی نیست. وقف از بارزترین مصادیق باقیات صالحات است؛ زیرا سال‌ها و قرن‌ها پس از واقف باقی می‌ماند و برای او ثواب و خیر بر جای می‌گذارد.

کم‌توجهی مردم و فقدان پویایی حکومت‌ها یکی از دلایل مهم کاهش و رکود موقوفات در تاریخ موقوفات می‌باشد که فقدان پویایی و زنده‌دلی جامعه و کم‌توجهی به اخلاق و نوع‌دوستی باعث رکود و یا کاهش وقف در آن حکومت می‌شود. در همه ادوار تاریخی و در همه جوامع انسانی، از گذشته تا به امروز، همواره شعار نوع‌دوستی، انسان‌گرایی و اخلاق‌مداری وجود داشته است؛ اما این فضایل بزرگ اخلاقی، باید به منصفه ظهور برسد و گرنه چیزی جز شعار و ریاکاری باقی نمی‌ماند. نشانه‌ها به ما می‌گویند کدام ملت و دولت، به حق اخلاقی و فضیلت‌گرا بودند و کدام

نظام و مردم جز شعار و تظاهر هیچ نداشتند.

۷) قوانین و مقررات دست و پا گیر و عدم اطلاع مردم از این موضوع

یکی دیگر از دلایل کاهش میزان موقوفات قوانین دست و پا گیر آن است که از این موضوع شاید عموم مردم اطلاعی نداشتند. سازمان اوقاف و امور خیریه به عنوان متولی و امین موقوفات با توجه به متون وقفنامه‌ها و نیت‌های واقفان نیک اندیش عمل می‌نماید و در کل می‌توان گفت مبنای عمل و برنامه‌های سازمان اوقاف، نیت واقفان است و قوانین و مقررات مصوب شده برای موقوفات با توجه به متون وقفنامه‌ها تصویب و اجرا می‌شود لذا مثلاً وقتی گفته می‌شود موقوفه را نمی‌توان فروخت با توجه به متن وقفنامه است که کلمه لایبیع و لایرهن آورده شده است و متن قانون نیز برگرفته از این متون می‌باشد و این موضوع با توجه به عدم اطلاع کافی عموم مردم از این قوانین باعث

تبلیغات سوء بر موقوفات می‌شود که در ادامه این مقاله بر این موضوع نیز با اطلاع رسانی نمودن، بیان احکام وقف و شفاف‌سازی قوانین برای مردم راه کار بیان شده است.

راه کارها

بیان احکام وقف

چنانچه قبلاً هم گذشت یکی از ابعاد وقف که دارای وسعت بیشتری نسبت به سایر ابعاد آن است، بعد مذهبی و فقهی آن می‌باشد لذا بیان احکام وقف و اطلاع رسانی آن برای عموم مردم علی‌الخصوص اصحاب وقف از ضروریات می‌باشد و با بیان احکام وقف هم اطلاع رسانی می‌شود و هم محجوریت و غریبی از چهره وقف زدوده می‌شود. عدم اطلاع مردم از احکام وقف در خیلی از موارد باعث سوء استفاده افراد سود جو و فرصت طلب از موقوفات گردیده است و با یک بررسی مختصر مشخص گردیده است که اکثر متصرفین و موقوفه خواران از احکام وقف و از عواقب آن

بی اطلاع بوده‌اند.

اطلاع رسانی با فرهنگ سازی و رسانه‌ای کردن موضوع

اطلاع رسانی از ابعاد مختلف وقف و موقوفه برای مردم نقش عمده‌ای در افزایش میزان موقوفات به دنبال خواهد داشت لذا نقش روابط عمومی سازمان اوقاف و متولی در این خصوص تأثیرگذار می‌باشد. اطلاع رسانی هم دارای جنبه‌های مختلفی است و باید ضمن اولویت بندی اخبار و مواردی که دارای موضوعات مشخص و خاص، مفید، صادق، موثر و دارای اهمیت بالا به طرقی که قابل فهم برای عموم باشد یا حداقل سطح بندی و به اشکال مختلف به اطلاع مردم برسد. فرهنگ سازی هم مقوله بسیار مهمی است که در همه جا می‌تواند فریادرس باشد. به هر حال در عصر حاضر ما با کمبود منابع و افزایش مصارف روبرو هستیم. ما در مصرف بهینه آب، برق، گاز، انرژی و سوخت و... چنانچه بخواهیم به توفیقاتی دست یابیم لازمه‌اش آن است که فرهنگ

سازی نماییم. در مورد فعالیت‌های اوقاف هم موضوع به همین ترتیب است. بایستی وقف کردن بخشی از ارزش‌های جامعه و بخشی از فرهنگ عمومی جامعه گردد. و این میسر نمی‌باشد مگر با تمهیدات آموزشی و انگیزشی مناسب و هدف‌دار. و در نهایت این که موضوع را رسانه‌ای بکنیم و از قدرت تبلیغات و رسانه نهایت استفاده را بکنیم. سازمانی موفق است که جایگاهی در رسانه‌ها (رسانه‌هایی که دارای نفوذ و توانایی در بین مردم داشته باشند) و در بین مردم داشته باشد چرا که عمده مردم از طریق رسانه‌های جمعی اخبار و اطلاعات لازم خود را کسب می‌نمایند. در بسیاری از مواقع حتی دولت‌های بزرگ هم برای خروج از بحران و حل مشکلات بزرگ دست به دامان رسانه‌های جمعی می‌شوند و موقوفات و وقف نیز برای تبلیغ خود و رسیدن به جایگاه بالا و والا نیازمند رسانه‌ای کردن و اطلاع رسانی دقیق می‌باشد.

امید است ان شاءالله با تلاش جمعی

اصحاب وقف و مردم بتوانیم به نیت
واقفین خیر اندیش که دنیا را بدون
ریا و تزویر و ناعدالتی خواسته بودند،
جامه عمل بپوشانیم.

پی نوشت:

۱. کارشناس ثبت، اسناد و شناسایی معاونت
حقوقی و ثبتی اداره کل اوقاف و امور
خیریه آذربایجان شرقی